

Paradoxy profesionalizace protikorupčních aktivistů v České republice*

RAYMOND JUNE**

American University, Washington, D.C., USA

Paradoxes of Professionalisation among Anti-Corruption Activists in the Czech Republic

Abstract: This article addresses the question of how to be an activist in the dynamic postsocialist field of power by focusing on anti-corruption actors in two policy-mediating knowledge institutions with transnational ties in the Czech Republic. Drawing upon sixteen months of participant observation research and interviews, I argue that a new generation of civic activists has sought to carve a niche in the competitive field by crafting an authoritative professional image. They have accomplished this through the performance of new international codes of neoliberal professionalism to both a Czech and international/western audience in order to gain social recognition. At the same time, however, they risk alienating (and being alienated from) their local counterparts and public if they appear too much the global de-nationalized professional. The discomfort with having to craft their sense of self between globalizing cultures of professionalism and local conditions is a core tension these actors experience in the context of broader changes in the building of civil society and democracy (in the international image), the postsocialist labor market, and the role of the intelligentsia. It demonstrates the limits to the accumulation of global cultural and symbolic capital.

Keywords: anti-corruption and governance, civic sector, intelligentsia, professionalisation, Czech Republic.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2007, Vol. 43, No. 1: 111–132

* Tento článek a výzkum, ze kterého vychází, podpořily následující instituce a granty: Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research Dissertation Fieldwork Grant; American Council of Learned Societies (ACLS) East European Studies Dissertation Fellowship; University of California at Berkeley.

Děkuji celému týmu zaměstnanců *Transparency International* – Česká republika a učitelům i studentům Institutu ekonomických studií FSV UK za jejich velkorysou ochotu se mnou hovořit. Můj dík patří také Kristě Hegburg, Susan Lee, Susan Shepler a Marii Stoilkove za jejich kvalifikované komentáře k dřívějším verzím tohoto textu. Dále jsem zavázán spolueditorům tohoto čísla SČ – Jakubu Grygarovi a Yasaru Abu Ghoshovi – a také anonymním recenzentům za jejich užitečné podněty. Konečně děkuji Marku Skovajsovi za rychlé vyhledání dvou článků a za jeho redakční komentáře a pomoc. Na tento text se vztahují všechna obvyklá upozornění.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Dr. Raymond June, Terrorism, Transnational Crime and Corruption Center, School of International Service, American University,

I. Úvod: portrét profesionálního aktivisty jako mladého muže

Když jsme se seznámili, přátelský a charismatický protikorupční aktivista Ladislav¹ byl postgraduálním studentem ekonomie na Institutu ekonomických studií (IES) Fakulty sociálních věd UK v Praze. V období pozdního socialismu jeho otec pracoval jako pilot Československých aerolinií a díky tomu mohla rodina cestovat po světě a vést kosmopolitní život podobně jako řada jiných Čechů tehdy žijících v zahraničí. V 80. letech Ladislav a jeho rodina bydleli v jednom západoevropském městě. I když měli mnohem více politické svobody a finančního komfortu, než by tehdy připadalo v úvahu v jejich rodné zemi, občas se jich zmocňoval stesk po domově. Nebylo proto nijak překvapivé, že on i jeho rodina využili krátce po listopadu 1989 příležitosti k návratu do Československa. O pár let později Ladislav nastoupil na IES jako student bakalářského studia překypující nadšením, nadějí a nezlomným optimismem.

V době mého terénního výzkumu Ladislav pracoval na své disertaci. Jako dobrý občan své země se s misionářským zápallem snažil v České republice prosazovat ctnosti dobrého vládnutí. (Často mi říkal, že mnohá z jeho nejsilnějších přesvědčení vycházejí z katolicismu – a to je česká společnost jednou z nejsekulárnějších na světě!). Neúnavně se objevoval na mezinárodních konferencích i v místních médiích a jeho téměř kněžská osobnost dokázala vyniknout i v zemi, jež už dlouho uctívá „veřejné intelektuály“, kteří se nebojí říkat moci pravdu.

Ve společnosti unavené neustálým moralizováním, ať už přicházelo od představitelů bývalého socialistického režimu nebo od disidentů, jsem však občas zaslechl i nevraživé poznámky o jeho „ctižádostivosti“ a chování, „jímž se snaží na sebe upoutat pozornost“. Ladislav si jich brzy začal všimát sám. Jednoho dne v srpnu 2001, při cestě na Slovensko, kde jsme pro IES zpracovávali výzkum „úspěšných příběhů“ privatizace, který podpořila nezisková organizace *Leadership Forum* (LF) se sídlem ve Washingtonu, náš hovor dospěl k tématu špatné nálady v české společnosti a znechucení nad korupčními skandály, které doprovázely tržní reformy. Položil jsem mu otázku, co se podle jeho názoru musí udělat, aby se tyto problémy vyřešily, a naši konverzaci jsem později ve svých terénních zápiscích zrekonstruoval:

Ladislav: V této zemi potřebujeme lepší *leadership*. To nám chybí. Je zajímavé, že čeština pro *leadership* nemá slovo.

R.J.: Co třeba *vedoucí*?

Ladislav: Hmm... to zní moc komunisticky. Právě toto je jeden z problémů, na které jsem narazil na IES. Když jsem pomáhal založit <studentský klub>, čekal jsem, že to bude místo pro studenty a mladé lidi, kteří se k nám budou chtít přidat, aby společně s námi pomáhali vytvářet lepší etické prostředí v podnikání a ekonomice. Vždyť

4000 Brandywine Street, Suite 300, Washington, D.C. 20016, USA, e-mail: june@american.edu, rjune@alumni.uchicago.edu.

¹ Křestní jména uváděná v celém textu bez příjmení byla ve všech případech změněna, jména uváděná při prvním výskytu celá jsou skutečná.

jsme přece budoucnost této země. Místo toho jsme se setkali s lhostejností některých lidí z veřejnosti i z IES, a řekl bych, že snad i s nedůvěrou. Hlavně vůči mně.

R.J.: Proč?

Ladislav: Myslím, že mi nedůvěřují, protože na ně působím jako nějaký aktivista. A aktivista stále navozuje představu někoho, kdo se angažoval za komunismu. Když jsem bydlel v <západoevropské město>, pouštěl jsem se do různých věcí mnohem častěji, dělal jsem je sám a sám za ně nesl odpovědnost. A tak pro mě byl trochu šok – i když se to vzhledem ke komunistické zkušenosti dá pochopit –, že tato mentalita se tu moc necení (terénní zápisky autora; rozhovor byl veden v angličtině).

Náš rozhovor jasně odhalil dilemata, s nimiž se musí vypořádat čeští bojovníci proti korupci jako Ladislav, když jsou postaveni před otázku, jak mají jako aktivisté vystupovat v dynamickém mocenském poli postsocialistického období. Ježto s rostoucí transnacionální integrací roste počet profesních příležitostí, jež se pro ně otevírají, tito jedinci trvale zpracovávají a vyjednávají rozpory spojené s neoliberální profesionalizací občanského aktivismu v České republice.

Profesionalizace byla v literatuře definována jako rostoucí formalizace a institucionalizace organizací, jež se staly registrovanými subjekty s dobře vybavenými kanceláři a personálem, který disponuje diplomy dokládajícími poměrně vysoký stupeň vzdělání, řadou dovedností a značnými expertními znalostmi. V prostředí transformujících se společností zahrnuje profesionalizace občanského sektoru aktivity orientované do značné míry projektové a v silné míře ovlivňované zájmy mezinárodních dárců [Greenwood 1966; Escobar 1995; Mandel 2002; Sampson 2002; Hašková 2005; Kapusta-Pofahl et al. 2006].

V tomto příspěvku sleduji danou problematiku z jiného hlediska než obvyklé institucionální nebo organizační analýzy. Na postsocialistickou profesionalizaci pohlížím jako na sociální proces vytvářející také zvláštní druhy subjektů a subjektivit založený na pronikání globalizujících neoliberálních (profesionálních) hodnot, jako jsou tržně motivovaná autonomie, individualismus, možnost volby, flexibilita, mobilita, iniciativnost, seberegulace a podnikavost, do všech oblastí veřejného a sociálního života. Nástup neoliberálního profesionalismu znamená rozchod s údajnými pozůstatky socialismu přítomnými v praktikách vládnutí v rámci každodenního života [viz a srov. Dunn 2004]. Mnou zkoumaní čeští protikorupční aktivisté, kteří se učili, jak se stát kosmopolitními profesionály působícími uvnitř občanského sektoru, a rozehrávali tomu odpovídající identity, se ve svých praktikách zacílených na získání profesní a morální věrohodnosti pokoušeli sloučit své sebepojetí s těmito novými racionalitami.

Nová generace občanských aktivistů se snažila vybojovat si pro sebe místo v konkurenčním mocenském poli postsocialistického období tím, že si budovala vlastní autoritativní image coby profesionálů.² Dosáhla toho přehráváním nových transnacionálních kódů neoliberální profesionality před českou i před meziná-

² Mocenským polem v postsocialismu se z komparativního hlediska zabývají Eyal, Szelényi, Townsley [1998].

rodní/západní veřejností, jež bylo vedeno snahou získat si sociální uznání. Mé osobní kontakty s Ladislavem ilustrované výše popsaným příkladem dokládají, že jsem se coby Američan asijského původu a v České republice poměrně nápadně působící cizinec často stával podnětem k tomu, aby protikorupční aktéři přímo přede mnou tvořili silně profesionální image. Ladislav a další v mé přítomnosti často přehrávali svou identitu *jakožto* profesionálů, ježto jsem pro ně byl synekdochickou reprezentací mezinárodního publika. Jinak řečeno, mí informátoři museli stejně jako polští manažeři popisovaní antropoložkou Elizabeth Dunn [ibid.: 71] zviditelňovat nové protokoly profesionality ve svém veřejném, „vnějším“ já, aby prokázali, že ke změnám došlo také „uvnitř“ jejich osoby. Z tohoto důvodu velmi pečlivě dbali na různé úrovně objektivní a profesionální sebe prezentace – od kódů oblékání a lingvistických kódů až k pracovní etice a sociálním dovednostem –, jež vyjadřovaly s trhem spjaté myšlenky sebeovládání a nezávislosti na sociálních nebo národních vazbách, schopnosti vést a iniciativnosti, flexibility a sociální mobility, objektivity a racionality, sebekontroly a svobody. Pro protikorupční aktivisty osvojení si této role tedy představovalo ztělesněný a diskurzivní *performativní* akt, který vykonávali a opakovaně potvrzovali před svým publikem, jelikož byl podstatný pro jejich identitu a autoritu [Yurchak 2003].

Přitom však riskovali, že se odcizí českým adresátům svých aktivit (nebo se oni odcizí jim), pokud by působili dojmem profesionálů-světoběžníků, kteří nejsou dostatečně integrováni do místní společnosti, a nevědí tedy téměř nic o problémech běžných lidí. Pro aktivisty je práce v oblasti boje proti korupci podporovaná mezinárodními sponzory na jedné straně v rámci občanského sektoru velmi prestižní a vyhledávanou profesí, protože je považována za „čistou“ (tj. nezávislou na „zkorumpovaném“ státě) a je poměrně dobře odměňována. Na straně druhé se však mnozí čeští profesionální bojovníci proti korupci obávají, že profesionalizovaný občanský sektor / sektor protikorupčních aktivit a podpory dobrého vládnutí je stejně vzdálený běžným občanům jako dřívější socialistický systém. Ladislav pak ovšem ztělesňoval svého druhu schizofrenní identitu: jeho cílem bylo stát se profesionálním protikorupčním aktivistou, avšak nechtěl být takto identifikován z obavy, že se na něj bude pohlížet jako na jakéhosi „nepravého“ Čecha, který je odříznut od místních potřeb a způsobů myšlení. Ocitl se tak před náročným úkolem, jak se vyhnout neoliberálním formám profesionalizace, jež jednotlivce vytrhávají z jejich sociálních a kulturních vazeb, aby byl schopen reagovat na problémy, které s korupcí mají jeho čeští spoluobčané, a přitom si současně zachovat možnost dovolávat se racionální etiky profesionalizace, jež mu pomáhá získat věrohodnou image pro domácí i translokální publikum. Nespokojenost spojená s nutností budovat své sebepojetí na pomezí globalizující kultury professionalismismu a lokálních podmínek tvořila základní napětí, jež protikorupční profesionálové prožívali. Odhaluje limity (neoliberální) profesionalizace jako formy akumulace globálního kulturního a symbolického kapitálu.³

³ Zde odkazuji k velmi známé formulaci Pierra Bourdieu, jež chápe kulturní (vzdělání, diplomy, dovednosti apod.) a sociální (např. ocenění a prestiž) kapitál jako formy sym-

Tento text čerpá z materiálů, které jsem shromáždil při výzkumu pro svou disertační práci pojednávající o transnacionálních profesionálních sítích a každodenních praktikách domácích elit zaměřených na prosazení boje proti korupci jako priority veřejné politiky v České republice [June 2005]. V letech 2000 a 2001 jsem strávil 16 měsíců jako zúčastněný pozorovatel na IES, v české pobočce globální protikorupční nevládní organizace *Transparency International – Česká republika* (TIC) i na jiných místech a v roce 2003 jsem v těchto institucích realizoval jednoměsíční následnou návštěvu. Účastnil jsem se jako dobrovolník pravidelných porad jejich zaměstnanců, přednášek a výzkumných návštěv v terénu. Prováděl jsem internetové rešerše, překládal jsem a redigoval grantové žádosti, jiné materiály a věstníky a vypomáhal jsem při organizaci konferencí k různým projektům. Své informátory jsem mohl pozorovat ve velmi pestré paletě institucionálních prostředí, v nichž se v rámci svého každodenního profesionálního a sociálního života pohybovali. Doplňkovým zdrojem dat pro mne byly polostrukturované rozhovory a neformální konverzace se všemi důležitějšími účastníky.

Na dalších stránkách nejprve představuji širší kontext české občanské společnosti a profesionalizace českého občanského sektoru. Dále sleduji, jak a s jakými cíli protikorupční aktivisté na IES a v TIC přehrávali svou profesionalizaci. Pozornost věnuji také osobám s méně jistým (profesionálním) sebepojetím a závěrem uvažuji o tom, co mi má etnografická data dovolují říci o akumulaci globálního kapitálu prostřednictvím profesionalizace, o profesionalizaci českého občanského sektoru obecně a o zkoumání transnacionální profesionalizace občanské společnosti.

II. Krajina českého občanského sektoru / sektoru protikorupčních aktivit

Zde zaznamenaný příběh o tom, jak se v České republice objevila skupina elitních protikorupčních aktérů s transnacionálními vazbami, je také příběhem o rozsáhlejších změnách, k nimž došlo při budování občanské společnosti a demokracie (z mezinárodního pohledu), na postsocialistickém pracovním trhu a v roli inteligence. V prostředí agentur zaměřených na podporu rozvoje demokracie se občanská společnost – jakožto entita odlišná od státu – označuje také byrokratictějšími výrazy jako „třetí sektor“, „občanský sektor“ nebo „neziskový sektor“. Je to svět obývaný zdola vznikajícími dobrovolnými organizacemi zaměřenými na specifické společenské problémy, k nimž patří vše od genderové rovnosti až po advokační aktivity v oblasti veřejného zdraví. V první polovině 90. let byla krajina občanské společnosti v České republice významně ovlivňována politikou prvních postsocialistických vlád, v nichž hrál klíčovou roli ministr financí a posléze premiér Václav Klaus. Ve shodě se svou politikou tržní privatizace a metodologickým individualismem, který ho vedl k nedůvěře vůči formám sdružování

bolického násilí mobilizované dominantními nebo vzestupně mobilními skupinami, aby dosáhly legitimacy a autority [Bourdieu 1984; Bourdieu, Passeron 1990].

mezi lidmi, jež nebyly motivovány čistě egoisticky, Klaus aktivně bránil zavádění nové legislativy podporující rozvoj občanského sektoru [Potůček 1997]. Tato politika také přispěla k přímému konfliktu mezi Klausem a (tehdejší) prezidentem Václavem Havlem, který zastával názor, že morální přístup a občanská společnost mají své místo v politice i ve výkonu vlády.

V důsledku částečné stabilizace českého neziskového sektoru a proměny svých geopolitických zájmů na konci 90. let začali zahraniční dárci postupně přesouvat svou pozornost i prostředky do jiných zemí. I když tato situace přinutila aktéry občanské společnosti v České republice hledat alternativní zdroje financování a nové projekty [Vajdová 2005], v posledních letech se v českém občanském sektoru opět projevil vliv vnějších sil. První z nich představuje proces začleňování do Evropské unie, který měl značný dopad na definici priorit a cílů rozvoje české občanské společnosti [ibid.]. Druhá významná síla vzešla z reakcí některých místních veřejných představitelů, intelektuálů a zejména zástupců globálních monitoringových agentur na početné případy politické a hospodářské korupce, jež postihly českou společnost v uplynulém desetiletí. Podle těchto aktérů korupční skandály souvisely s nedostatečně rozvinutou občanskou společností a nepevnými vládními institucemi, které oslabilo mimo jiné i privatizační politika Klausových vlád [Appel 2002]. Podporovali proto transformaci, vznik a profesionalizaci existujících a nových institucí, které usilují o překonání „krize“ vládnutí v kontextu probíhající demokratizace [World Bank 1997, 2000, 2003, 2006; Krastev 2004].⁴

Ve snaze přizpůsobit se novým prioritám a agendám nastoleným těmito multinacionálními organizacemi aktéři české občanské společnosti stanovili zlepšení profesionální úrovně pracovníků občanského sektoru za jeden z důležitých cílů podpory jeho rozvoje. Cílem této podpory je vyškolit zaměstnance nezis-

⁴ Je třeba zmínit, že profesionalizace občanského sektoru v zemích bývalého východního bloku opírající se o globální neoliberální koncepcce je rovněž reformistickým diskurzem a praktikou, jež se snaží nahradit socialistické modely profesionality. Mimo jiné umožňuje symbolický rozchod se starým politickým řádem, v němž byli vyškolení profesionálové většinou politicky dosazováni, a proto na nich dnes ulpívá poskvřina. V České republice byl v některých sektorech mobilizován nový aparát globální profesionalizace stojící mimo státní moc s cílem očistit vládu od pozůstatků „neefektivních“ a „nefunkčních“ praktik sovětského stylu. Právě to tvrdí ve své studii o české armádě antropoložka Hana Cervinková [2006]. Aby se urychlila a depolitizovala reforma národních ozbrojených sil, byly objektivní a hyperracionální přísliby západní profesionalizace podávány jako jakási kouzelná zbraň schopná nahradit stárnoucí personál a technologické vybavení. Zrušením základní vojenské služby se občanské povinnosti mladých mužů vůči státu přeměnily na monetarizovaný vztah; bývalé členy komunistické strany vystřídali mladí postsocialističtí profesionálové ovládající angličtinu (mnohem spíše než ruštinu); a staříčká ruská vojenská zařízení nahradily supermoderní západní technologie [ibid.: 17]. Podle svých obhájců musí být nové formy profesionalizace poháněny vnějšími globálními silami, ježto návyky a instituce pocházející ze socialistického období překážejí účinné reformě zevnitř [IREX 1997; srov. Boyer 2005] (děkuji Kristě Hegburg za upozornění na publikaci IREX).

kových organizací v oblasti fundraisingu, účetnictví, strategického plánování, managementu, řešení organizačních problémů a public relations [Jantulová 2005: 136; Vajdová 2005: 68]. V důsledku toho se v profesionálních neziskových organizacích prohloubila dělba práce a úkoly jako např. vytváření webových stránek se začaly přidělovat jednotlivým zaměstnancům podle jejich specializace [Jantulová 2005].⁵

Avšak i přes tlaky vnějších sil transnacionální instituce dosud obvykle hrály významnější roli v profesionalizaci protikorupčních institucí a spřízněných vzdělávacích organizací zaměřených na výcvik protikorupčních profesionálů než českého občanského sektoru jako takového.⁶ Dvě instituce, v nichž jsem prováděl svůj terénní výzkum, TIC a IES, nejen sdružují profesionály, kteří vytvářejí a šíří veřejněpoliticky orientované vědění a informace o různých způsobech měření korupce nebo „nejlepší praxi“ ve veřejném a soukromém sektoru.⁷ Měly také bohatší mezinárodní profesionální kontakty než většina jiných občanských organizací a na občanský sektor zaměřených vzdělávacích institucí v České republice.

Transparency International (TI) založil v roce 1993 Peter Eigen (bývalý zaměstnanec Světové banky) společně s dalšími profesionály činnými v oblasti mezinárodního rozvoje a osobnostmi z podnikatelské sféry. Mezinárodní sekretariát organizace se nachází v Berlíně. TI má více než 90 národních poboček po celém světě a je považována za nejvýznamnější transnacionální neziskovou organizaci věnující se boji s korupcí. *Transparency International – Česká republika* byla založena v roce 1998 jako v pořadí 65. národní pobočka TI malou skupinkou českých i západních akademiků a podnikatelů. Je to okázale nestranná a nekriminalizující instituce typu „hlídací pes“ (*watchdog*), která se při ovlivňování a podpoře politik zaměřených proti korupci snaží těžit ze svého „vnějšího“ postavení. V době mého terénního výzkumu personál TIC tvořili výkonný ředitel, office manažerka, dva projektoví manažeři a asi sedm dalších profesionálů zaměstnaných na částečný úvazek. Sídlní blízko rušné hlavní třídy v centru Prahy.

V témže období profesionálové z TIC vytvořili síť kontaktů také s ekonomy z IES, kteří se zapojili do projektu TIC zaměřeného na etiku v podnikání (*Viva Etika*) a účastnili se 10. mezinárodní protikorupční konference (IACC) pořádané TIC v Praze. IES vznikl v roce 1993 sloučením dvou ekonomicky zaměřených útvarů existujících na Fakultě sociálních věd UK. Jako poskytovatel vysokoškol-

⁵ Jedním z příkladů pokračujícího úsilí o formalizaci výcviku profesionálů pro občanský sektor je zakládání studijních oborů a vznik možností specializace na problematiku neziskových organizací a občanského sektoru na místních vysokých školách, např. na Vysoké škole ekonomické a Univerzitě Karlově v Praze, Ostravské univerzitě nebo Masarykově univerzitě v Brně. Děkuji Marku Skovajsovi za poskytnutí informací k tomuto tématu.

⁶ Za upozornění na tuto skutečnost vděčím jedné z anonymních recenzentek.

⁷ Kupříkladu o *Transparency International* říká Peter Larmour [2003: 115], že je předním aktérem globálního transferu idejí pro veřejné politiky, a to zejména díky sofistikovanému využívání médií a public relations.

ského vzdělání v oboru ekonomie od začátku čelil silné konkurenci nejen řady ekonomických fakult nebo kateder na jiných domácích univerzitách, mezi něž patří Vysoká škola ekonomická a Masarykova univerzita, ale také zahraničních institucí, jako je kupříkladu Středoevropská univerzita (CEU) v Budapešti. IES byl v tomto měnícím se prostředí jedním z nejiniciativnějších pracovišť na Univerzitě Karlově. Učitelé a studenti především z katedry institucionální ekonomie, jež je součástí IES, prohloubili ve snaze udržet si konkurenceschopnost kontakty s řadou mezinárodních organizací a zaměřili se na konzultační činnost a výzkum v rychle se rozvíjející oblasti *corporate governance* a etiky podnikání.⁸ Tyto projekty byly financovány především zahraničními partnery, jako je Světová banka, EU a zejména LF. S cílem přispět tak k posílení etického přístupu mezi osobnostmi podnikatelské a vládní sféry v České republice i dalších transformujících se zemích LF poskytovala IES prostředky na pořádání každoročních konferencí, krátké výcvikové semináře i výzkumné projekty.

A právě zde se nachází nové místo setkávání místních a mezinárodních institucí. Domácí instituce jako IES, které se snaží přizpůsobit novým podmínkám, musí budovat kontakty s transnacionálními organizacemi. Navazováním spolupráce se skupinami jako TIC nebo LF se jednotlivé fakulty a katedry typu IES snaží konkurovat jiným českým a zahraničním vzdělávacím institucím, jelikož jim to umožňuje přilákat ke studiu budoucí přední ekonomické osobnosti a zásobit místní trh mladým globalizovaným personálem. TIC by zase nemohla účinně fungovat, kdyby se obracela pouze k mezinárodnímu publiku. Potřebuje také profesionály narozené a vychované doma, aby mohla oslovit českou veřejnost a místní občanské organizace. I když kupříkladu mnozí zaměstnanci působící v TIC během mého terénního výzkumu získali magisterské tituly na CEU nebo jiných zahraničních univerzitách, všichni absolvovali bakalářské studium na některé české vysoké škole. A třebaže aliance s IES vznikla nahodile, byla dokladem snahy TIC posílit vazby na (současné i budoucí) domácí znalostní pracovníky.

Z tohoto dynamického institucionálního a politicko-ekonomického podloží vyrostla nová skupina občanských aktivistů, avšak spolu s ní také řada průvodních obtíží vyplývajících z procesu profesionalizace. Nedávné studie kupříkladu ukázaly, že v důsledku stále razantnějšího nástupu profesionálních expertů do občanské sféry v České republice jsou dobrovolní aktivisté marginalizováni. Dobrovolníci mohou obsazovat jen méně důležité pozice a jejich možný přínos se zmenšuje, což vede ke snížení jejich potenciálu pro občanské aktivity [Jantulová 2004; viz také Marada 2005]. Zde se soustředím naopak na kontradikce, jež ve své každodenní praxi zakoušejí sami profesionálové.

Jaké jsou tedy některé „objektivnější“ charakteristické rysy profesionálních bojovníků proti korupci? Předně mnohým ještě nebylo třicet let, a mají tedy poměrně málo zkušeností a vazeb z doby socialismu. Dá se proto o nich mluvit

⁸ Zkratku IES nadále důsledně používám pro označení skupiny institucionálních ekonomů působících na katedře institucionální ekonomie IES FSV UK.

jako o „první postsocialistické generaci“ [Stoilkova 2003]. Značná část z nich získala kvalifikaci ve vzdělávacích institucích v zahraničí a vedle své mateřštiny také znamenitě ovládá angličtinu. Ježto mnozí mají vzdělání a zkušenosti v oblasti marketingu a public relations, jsou také dobře obeznámeni s globálními idejemi a technikami moderního managementu. Naučili se zručně překládat a užívat v grantových žádostech a v arénách, kde se utváří veřejné mínění, nová hesla jako (mezi jinými) „občanská společnost“, „transparentnost“, „důvěra“ nebo „boj proti korupci“. Tyto dovednosti a účtyhodná mezinárodní síť neziskových organizací a výzkumných nebo vzdělávacích institucí, se kterými navázali spolupráci, jim otevřely privilegovaný přístup k finanční podpoře, na konference a politická fóra, do médií a k profesionálnímu know-how [viz a srov. Mandel 2002; Sampson 2002, 2005]. Díky tomu si také osvojili zvláštní vědomí kosmopolitních subjektů.

III. Přehrávání profesionálního já

Abych ilustroval, co bylo dosud řečeno, pokusím se nyní ukázat, jak někteří vybraní protikorupční aktivisté ztělesňovali a subjektivně obsazovali tyto senzitivity neoliberální profesionality. Ředitel TIC Michal Burian byl kvintesencí člověka ideálně se hodícího do nové sféry profesionalizovaného občanského aktivismu. Zodpovídal za všechny projekty a svým klidným, ale pevným stylem vedení určoval tón celé kanceláře. Své zkušenosti v oblasti public relations a marketingu získal během dřívějšího působení v české pobočce globální reklamní agentury *Ogilvy and Mather*. Při výkonu povinností ředitele TIC současně dálkově studoval M.B.A. program na Open University Business School. Podobně jako celá řada jeho kolegů v TIC i on trávil práci velmi mnoho času a často jsem jej (i ostatní) viděl vysedávat v kanceláři do pozdního večera nebo o víkendech. Michal byl svobodný. Do čela TIC tuto osobu s kosmopolitním vzděláním a neméně kosmopolitní profesní kariérou vybrala Marie Bohatá (spoluzakladatelka a tehdejší předsedkyně výkonné rady TIC). Nejpozoruhodnější se na jeho případě zdála být skutečnost, že mu bylo teprve kolem 25 let, tedy velmi málo pro někoho, kdo zastává funkci ředitele mezinárodní neziskové organizace. Nebyla to však náhodná volba. Marie Bohatá na něj vsadila, protože jej bylo možné pokládat za ideálního reprezentanta nově profesionalizovaného občanského sektoru.

Když jsem s Michalem vedl rozhovor a zeptal jsem se ho, jak došlo k tomu, že se stal ředitelem protikorupční neziskové organizace, odpověděl:

Hledal jsem pro sebe nějaký náročný cíl a příležitost pracovat v *Transparency International* přišla v pravou chvíli, protože to byla nová organizace... Předtím jsem nasbíral zkušenosti v *Ogilvy and Mather*, kde jsem pracoval jeden a půl roku. Nedovedu si představit, že bych bez těchto zkušeností z mezinárodní firmy dělal práci, kterou dělám dnes. Tam jsem pochopil, jakou sílu má komunikace. Má práce u nich se velmi podobala tomu, co dělám v *Transparency*. V *Ogilvy* jsem se snažil řešit problémy našich klientů a pomáhat jim, aby se jim lépe dařilo tlumočit jejich posláním. Tady je

to velmi podobné. Pracuji pro naše klienty – veřejnost – a využívám k tomu expertní vědění a vědomostní bázi, kterou <v TIC> máme.

Michalovy výroky skvěle reprezentují tuto nově vyrůstající třídu profesionalizovaných aktivistů občanského sektoru s dobrým napojením na mezinárodní instituce. Dokládají, že on sám se domníval, že by svou současnou práci nemohl úspěšně vykonávat bez předchozí zkušenosti získané v mezinárodní firmě. Na své zaměstnání se díval jako na svého druhu poskytování služeb „klientům“ (tj. veřejnosti). Jak jsem zaznamenal během neformálních rozhovorů, výzkumných interview a pozorování, ekonomové z IES a profesionálové z TIC nezdědka opakovali ideologické fráze uvedené v deklaracích o poslání jejich organizace. Jelikož na sebe pohlíželi jako na poskytovatele služeb, bylo pro ně velmi důležité, aby uměli spojit své objektivní manažerské dovednosti s přiměřeným veřejným vystupováním. V důsledku toho museli působit nestranným dojmem a chovat se jako nezaujatí nositelé neutrální pravdy.

Tuto profesionální image však nepřejímají, protože prostě „existuje“ a je jim vnucována, ale protože si ji selektivně osvojují. Profesionalita byla pro tyto aktéry velmi důležitá, ježto v rámci českého prostředí vnikli do mocenského pole, o něž se vedl zápas, a v něm museli působit nezaujatě. Vyjádřeno jinými slovy, lidé jako Michal museli performativně zvýrazňovat svou profesionální identitu, aby se určitým způsobem zapsali u svého publika, a zvýšili tak svou legitimitu. Disidentští aktivisté na konci 70. let a v 80. letech museli zdůrazňovat svůj morální kredit, jelikož jejich publikem byla především česká veřejnost a „Západ“; profesionálové socialistického období kladli důraz na své expertní znalosti dávané do služeb socialistického státu; Michal stavěl do popředí svou profesionální identitu, protože jeho publikum tvořili čeští občané, stát, místní nestátní neziskové organizace a komunita mezinárodních dárců a organizací podporujících dobré vládnutí/řízení. V tomto zaplněném a sporném poli se zdá být pochopitelné, že protikorupční aktivisté pokládají požadavek profesionalizace za nezbytný (i když, jak uvidíme později, působit neutrálně je velmi obtížné).

Příhoda, k níž došlo na 10. konferenci IACC konané v říjnu 2001 v Praze pod organizační záštitou TIC, ukazuje, jaké prostředky protikorupční aktivisté užívali k tomu, aby vypadali jako nestranné profesionální subjekty. IACC je od roku 1983 významnou co dva roky se konající akcí, na níž vládní představitelé, akademici a zástupci neziskového, veřejného a soukromého sektoru mohou navazovat kontakty a vyměňovat si ideje. Konference IACC v Praze byla první, jež se konala v některé zemi bývalého socialistického bloku. Uprostřed záplavy plenárních zasedání, výstavních stánků a příležitostí k navazování sociálních kontaktů se jedno odpoledne konala tisková konference, na níž mělo být ohlášeno vydání nové anglické publikace podpořené z prostředků projektu zaměřeného na transparentnost policie. Jednalo se o mezinárodní srovnání protikorupčních strategií policejních sil v různých zemích (včetně České republiky) založené na názorech expertů zahrnujících zaměstnance policie, akademiky i aktivisty neziskového

sektoru. Na výzkumu pracoval Martin (manažer projektu) a přizvaný sociolog po dobu několika měsíců.

V určený den tiskové konference jsem nikoli bez napjatého očekávání vešel do téměř prázdného tiskového sálu, kde už seděli Michal, Martin a spolupracující sociolog za dlouhým stolem (vybaveným mikrofony a zpětným promítačem), který se nacházel na vyvýšeném pódiu. Tiše jsem se posadil a vyhlížel jsem příchod novinářů. Po 15 minutách začalo být zřejmé, že se už nikdo další neukáže. Michal však překvapivě konferenci nezrušil, ale začal projekt a v jeho rámci uskutečněný výzkum představovat publiku dvou lidí: českému zvukařovi a mně. Když skončil svou krátkou úvodní řeč, vzal si slovo Martin, který se jal předčítat připravený text. Uprostřed tiskové konference vešel do místnosti Jaroslav (manažer projektu TIC věnovaného etice podnikání) a podíval se na mne nechápavým pohledem. Když došel až ke mně, zeptal se: „proč dělají tu tiskovku, když tady nikdo není?“. Jen jsem pokrčil rameny a snažil se tvářit nezúčastněně, a tak Jaroslav přistoupil přímo k Michalovi. Seděl jsem dost blízko k pódiu, abych zaslechl, jak Jaroslav ředitele vyzývá: „Zastavte to hned teď! To je šílený... je to fraška!“ Michal jen odmítavě máchl rukou a ucedil mezi zuby, že se musí pokračovat. Oba mluvili zvýšeným hlasem a během Jaroslavova marného pokusu ukončit tuto akci, jež probíhala podle detailního scénáře, Michalova tvář zrudla. Zřetelně rozrušený Jaroslav rychle vyběhl z místnosti a Martin pokračoval krátkým přehledem výsledků výzkumu. Sociolog poté stručně přiblížil výzkumnou metodologii a použil přitom dokonce i dostupný zpětný promítač. Tisková konference skončila, když Martin s křivým úsměvem vznesl rétorickou otázku: „Má někdo nějaké dotazy?“

Jak tato příhoda velmi výmluvně dokládá, Michal sehrával roli nezaujatého profesionála, aby získal image určité autority. Klíčovým nástrojem tohoto úsilí byla tisková konference jakožto manažerská technika. Pokračování v konferenci i navzdory tomu, že v místnosti nebyl ani jeden novinář, naznačuje, že tiskový sál se stal jakousi vědeckou laboratoří: přenosným, soběstačným, technickým místem, jež mohlo být replikováno v jakékoli lokalitě a sociálním kontextu, protože provádělo diseminaci sociálních „fakt“. Proto profesionálům z TIC, alespoň v Michalově vidění, příslušela role technika managementu chovajícího se jako neutrální přenašeč vědění a informací [srov. Coles 2004].

Avšak tato epizoda také ukazuje, že protikorupční aktivisté profesionalitu přehrávali i přede mnou, protože jsem pro ně byl představitelem mezinárodního společenství. Svou práci museli učinit srozumitelnou dvěma druhům publika: jako jediní dva členové jejich publika na tiskové konferenci jsme se zvukař a já stali dvěma symbolickými pilíři lokálního a globálního. To byl jen jeden z mnoha případů, kdy jsem jim posloužil jako odrazový můstek k přehrávání jejich profesionálních distinkcí. Michal a jeho kolegové museli oslovovat své představované publikum, jež bylo současně „české“ i „západní“, a před ním přehrávat svou profesionalitu, aby se mohli konstituovat jako profesionálové vybavení autoritou.

Krom toho, že se v některých situacích snažili dosáhnout přísného a neza-
ujatého vnějšího vzhledu, protikorupční aktivisté také vytvářeli hranice uvnitř

svého „vnitřního“ já, a sice proto, aby dali najevo svůj vyšší status a ve sporném mocenském poli shromažďovali symbolický kapitál. Často se v mé přítomnosti snažili odlišit od méně dynamických, podnikavých a etických místních „jiných“.⁹

Dobrý příklad tu nabízí Helena, první osoba, se kterou jsem v TIC navázal kontakt. Podobně jako Michal ani ona nepřestávala vychvalovat údajné přednosti standardů „profesionality“. Vysoká, výřečná a společenská mladá žena, která se sama označovala za workoholičku, vyrostla jako dítě bez sourozenců na Moravě. Na začátku 90. let vystudovala mezinárodní politickou ekonomii, masovou komunikaci a sociologii na bakalářském stupni na Masarykově univerzitě a poté pokračovala ve studiu na CEU v Budapešti a dále na Pittsburské univerzitě v USA. Na CEU se seznámila se svým budoucím americkým manželem a přes absolventskou síť této univerzity získala první kontakty na mezinárodní sekretariát TI v Berlíně. Odtud se pak dostala do spojení s čerstvě vzniklou pobočkou v Praze.

Helena pracovala na projektu zaměřeném na podporu transparentnější komunikace obecních a městských úřadů s občany a také na projektu, v němž šlo o vytvoření manuálu pro systém národní integrity. V průběhu mého terénního výzkumu se mi Helena často svěchovala s tím, co pro ni znamená být profesionálkou. Tyto pocity vyjádřila nejzřetelněji během jednoho z rozhovorů, při němž jsem se jí zeptal, v čem se změnila od svého nástupu do TIC:

Myslím, že jsem se stala profesionálkou. To je asi největší změna od chvíle, kdy jsem nastoupila do *Transparency*. Z té naivní a lehkomyšlné studentky... Jsem pořád lehkomyšlná <směje se>. Ale ne v práci. A je to vlivem Michala. Protože mě nutil k dobrým věcem, trápil mě a pak mi dal volnost. Netrápil mě pořád. A i když mě trápil, určitě mi věřil. A tak jsem získala znalosti a taky prostor k tomu, abych se zlepšovala, mohla jsem pracovat samostatně, ale přitom se s ním radit a nebát se, že mě bude zase trápit. Dá se tomu rozumět? ... Jeden nebo dva první měsíce jsem

⁹ Když se zde odvolávám na bohatý koncept „hranic“, dotýkám se velmi rozsáhlé literatury z oblasti antropologie, sociologie a vědních studií, jež odkryla různorodé procesy, v jejichž rámci jsou sociální nerovnosti, hierarchie a moc produkovány prostřednictvím tvorby a udržování opozic v třídní reprodukci, národně-kulturních rozdílech a vědeckém rozumu [např. Gieryn 1983; Bourdieu 1984; Abbott 1988; Lamont 1992; Nader 1996; Berdahl 1999; Lamont, Molnár 2002; Eyal 2006]. Rachel Sherman [2005] využívá těchto zjištění ve výzkumu každodenních procesů utváření já. Ve své etnografické studii dvou luxusních hotelů v jednom z měst na západním pobřeží USA Sherman ukázala, že zaměstnanci těchto hotelů často mobilizují symbolické hranice k získání nadřazenosti nad hosty s většími materiálními a symbolickými zdroji. Autorka tvrdí, že tato „komparativní strategie“ jáství zaměstnancům umožňuje vyjednávat jejich podřízený status vůči hostům (a přitom současně potvrzuje existující stav). Podobně Elizabeth Dunn ve své studii o neoliberalních manažerských technikách v postsocialistickém Polsku zkoumá, jak se konstituuje autoritativní já. Dokládá, že noví manažeři a obchodní zástupci definují sami sebe a svou niku na měnícím se pracovním trhu tím, že dělníky v továrně stereotypně prezentují jako podřadné jiné, a analyzuje, jakými způsoby se to děje [Dunn 2004: 75–82].

ho nenáviděla za to, že mě tak trápí. Ale věděla jsem, že to je projev profesionality, a věřila jsem mu. Protože mi každý den neříká, co mám dělat, chodím se s ním radit i dál. A v *Transparency* to tak chodí obecně – ta otevřenost a nezávislost, kterou mi to dalo, je skvělá, a nevím, jestli je normální. Nikdy jsem v žádné jiné organizaci nepracovala, ale je tu tolik důvěry a kolegiality, tak dobrá atmosféra, že se skoro nedá věřit tomu, že nikdo nikomu nezávidí. Všichni si tu jsou rovní, a to je výborné.

Nedovedu si představit, že by to bylo stejné, kdybych pracovala pro nějakou českou neziskovku. Když se totiž podíváte na lidi, kteří pracují pro *Transparency*, jsme profesionálové. Chováme se jako profesionálové, umíme mluvit jako profesionálové a pracujeme jako profesionálové. To je velmi důležité pro naše klienty a dárce. Neuvědomovala jsem si to, než jsem poznala lidi z jiných českých neziskovek nebo státních úřadů. Jsou úžasní, mám je moc ráda, obdivuji je za jejich dobré nápady, ale řeší problémy, kterými se my už nezabýváme, jako jak napsat dobrou žádost o grant nebo poradit si s pracovní hierarchií a byrokracií.

Helenin romantický „Bildungsroman“ nesvědčí ani tak o její víře ve vědecké vnější vzezření neoliberální profesionality, jako spíše o napětí mezi globální a lokální pracovní etikou. Tím, co porovnávala, když kladla proti sobě profesionály jako ona sama a zaměstnance ve veřejném sektoru a místních neziskových organizacích, byla kompetentnost. Pro ni a mnohé jiné právě bezchybné zvládnutí profesionálních dovedností dodávalo TIC její zvláštní charakter a odlišovalo zaměstnance této organizace od jejich (údajně) poloprofesionálních domácích kolegů. Lidé Helenina typu často používali dichotomii „my“ proti „jim“, aby se odlišili od svých místních protějšků: *my* jsme individualističtí, otevření a nehierarchičtí profesionálové, *oni* jsou byrokratičtí a zkostnatělí amatéři.¹⁰

Chci zdůraznit, že dnešní čeští profesionální bojovníci s korupcí tyto hranice nevytvářeli, protože by odrážely skutečný stav místní pracovní etiky, ale protože jsou nepostradatelné pro jejich image. Byla to Helena, kdo použil slovo „profesionální“ jako rys, se kterým se *přede mnou* ztotožnila. Tuto kategorii takřkajíc vynalezla ze dvou důvodů. Předně se zdá, že stát se profesionálem je velmi obtížné i pro mladé kosmopolitní Čechy jejího typu. Stojí za povšimnutí, že když popisovala problémy, na které narazila, když začala pracovat v TIC, často užívala slova „trápení“. I když měla pokročilé vysokoškolské vzdělání v oblasti sociálních věd a žila v zahraničí, musela se ještě naučit, jak psát grantové žádosti a získat přehled o nové problematice boje proti korupci a etiky v podnikání. Helena musela projít náročným procesem dalšího vzdělávání a přizpůsobování, aby splňovala mezinárodní standardy profesionality, nicméně tak získala i vědomí vlastního úspěchu a způsobilosti k jednání. Současně však Helenina nadnesená konstrukce profesionální autority také vyzrazovala její pocity nejistoty dané okolností, že se pohybovala v prostředí s novými hierarchiemi. Profesionálové

¹⁰ Autostereotypizace Čechů jako nespolehlivých amatérů také čerpá z dlouhé národní tradice. Srov. kupříkladu klasický román Jaroslava Haška *Osudy dobrého vojáka Švejka* [Hašek 1990].

z TIC si museli najít svou niku uvnitř nového mocenského pole v souboji o cenné zdroje a symbolickou legitimitu s konkurencí.

Jedním z důsledků této proměny byla nová atmosféra závisti, hierarchických vztahů a konkurenčního boje dokonce i mezi českými protikorupčními aktivisty samotnými. To se jasně odráželo v jejich trvalé snaze dát vlastní organizační identitě i záměrům jednotlivých projektů dostatečně vybroušenou a nezaměnitelnou podobu. Zaznamenal jsem například následující incident, ke kterému došlo během schůze místních členů správní rady organizace *Leadership Forum* (která sestávala z ekonomů a podnikatelů) na IES na začátku října 2001:

Schůze se chýlí k závěru. Byl to dlouhý den a všichni už jsou zjevně unavení. Ladislav chce otevřít poslední bod jednání: rozšíření a upevnění spolupráce s *Transparency International* v rámci jejího nového projektu na podporu etického přístupu v podnikání (*Viva Etika*). Mluví o tom, že se v něm spojí místní a mezinárodní firmy a zaměří se na zvyšování transparentnosti. Artur <člen správní rady LF> Ladislava okamžitě přerušuje a vyzývá, aby zřetelně rozlišoval mezi LF a novým projektem *Transparency International*. Pak Artur dodává: „Myslím, že my oslovujeme spíše společnosti, zatímco *Transparency* se obrací k jednotlivcům. Musíme vypilovat naše poslání, abychom se od *Viva Etika* jasně odlišovali.“ Vzápětí do diskuse vstupuje Lenka <jiná členka správní rady LF>: „Když jsem se dívala na webové stránky *Viva Etika*, hned mě napadlo: copak nikdy neslyšeli o LF a IES!“ Ladislav vysvětluje: „Pereme se o ten samý trh a je hloupé z toho dělat konkurenční boj. Možná bychom jim mohli nabídnout místo v poradním výboru LF. Ale popravdě řečeno mezi námi žádné velké rozdíly nejsou.“ V ten okamžik se Artur k Ladislavovi obrací dosti agresivně a pronáší kousavým tónem: „Není jasné, co jsou zač – je to sdružení firem na dobrovolné bázi? My děláme něco jiného. Snažíme se motivovat podnikatele k tomu, aby v organizacích šířili zájem o dobré řízení. Tvoje role (ukazuje na Ladislava) je komunikovat o tom s *Transparency*. Náš trh je malý a na papíře je pro naše publikum a hlavně pro naše sponzory a média čím dál tím nepřehlednější.“ Lenka ho přeruší: „....a byli jsme tu před tím projektem!“ Artur navazuje: „Ladislave, čekám od tebe, že se postaráš o to, aby tok informací a komunikace fungovaly.“ Ladislav se obrací svým směrem, ukazuje na mne a říká jim, že já jsem příkladem takové spolupráce mezi *Transparency* a IES <LF> (autorovy terénní zápisky).

Tato scéna ukazuje, že zahraniční instituce vyvolávaly uvnitř elit pohybujících se na poli prosazování dobrého vládnutí rostoucí konkurenci o vzácné symbolické a materiální zdroje, přístup, uznání a ideje. Ježto financování často stálo na mezinárodních a zejména západních zdrojích, mnoho projektů bylo vůbec možné spustit a posléze v nich pokračovat jen díky spolupráci s mezinárodními partnery. Protikorupční profesionálové zjistili, že pokud si chtějí zajistit zdroje a stát se viditelnými na domácím i světovém trhu, musí přijmout za své hodnoty neoliberalního profesionalismu, jako jsou individualismus nebo podnikavost, a (kromě výběru dobrých projektů) vyvářet vnitřní distinkce ve své vlastní skupině.

Všimněme si také, že když mne Ladislav v místnosti veřejně „přivítal“ [Althusser 1971], stal jsem se opět nechtěně účastníkem toho, jak protikorupční

aktivisté budovali svou profesionální image. Tím, že dal najevo, že ví o mé přítomnosti, a ukázal na mne, nekonstituoval pouze mne, ale také sebe a IES jako internacionalizované profesionální subjekty, které mohou plnit roli zprostředkovatelů mezi zahraničními a místními českými organizacemi a řešit potenciálně nepříjemné situace. I přesto, že v protikorupčním hnutí zaujímal významné postavení, si Ladislav musel stejně jako ostatní stále znovu nárokovat a obnovovat svůj status profesionálního kulturního mediátora, aby upevnil svou pozici v konkurenčním mocenském poli. Aktivisté dominantní profesionální kódy často nenapodobovali, ale strategicky je využívali pro své vlastní účely.

To vše ale neznamená, že tyto praktiky sebeutváření byly vykonávány vědomě. Martin na to poukázal jeden den při našem rozhovoru u kávy. Po nástupu do TIC záhy zjistil, že si osvojuje logiku profesionalizace v míře, jež někdy nabírala komických rozměrů. Když si vzpomněl na tiskovou konferenci v rámci IACC, začal vysvětlovat:

Na tiskové konferenci <během IACC> o výzkumu policie jsem měl pocit, že nemůžu dělat nic jiného než to, co dělá Michal. Když teď ale o té příhodě zpětně přemýšlím, napadá mě, že to bylo i proto, že se ze mně stal profesionál, a někdy si to ani neuvědomuji. Tady je jeden příklad. Před dvěma týdny jsme měli schůzi s českými neziskovkami a nenapadlo mě, že to je jen setkání neziskovek, a není nutné se formálně oblékat. Přišel jsem v obleku a s kravatou, ale nikdo jiný tak profesionálně oblečený nebyl. Tehdy jsem si uvědomil, že jsem ovlivněný způsobem, jakým se v TIC jedná s médii nebo sponzory. Cítil jsem se strašně hloupě, protože na té schůzi nešlo o to, co má kdo na sobě! Ale v určitém smyslu jsem si na to velmi zvykl. Skutečně se chovám jinak. Nikdy předtím, než jsem přišel do TIC, by mě ani nenapadlo jít na schůzi s kravatou.

Martinův komentář ukazuje, že výkon distinkcí profesionálního jáství se u bojovníků proti korupci naturalizuje prostřednictvím jejich zažitých rutinních praktik. Avšak profesionální praktiky samotné a formování profesionálního já jako takové se zpravidla nekomentují a nemluví se o nich [srov. Lampland 1991].

IV. Svízele profesionálního já: mezi státem a společností

Dosud jsem si všímal aktérů, kteří se s image neoliberálních profesionálů do značné míry ztotožňovali. Jaká však byla situace těch, kteří na profesionalizaci občanské sféry pohlíželi s mnohem rozporuplnějšími pocity? Ty se nejčastěji objevovaly mezi zaměstnanci TIC, kteří dříve pracovali pro stát nebo flirtovali s myšlenkou, že si po zkušenosti v protikorupční organizaci najdou místo ve státní sféře. Často říkali, že v TIC vykonávají cizí agendy, které nesouvisí s místními potřebami a neumožňují jim smysluplně oslovit veřejnost. Současně však také přiznávali, že „profesionalizace“ jim poskytla vědomí vlastních schopností a zplnomocnění, jež by v méně dobře placených a méně „profesionálních“ institucích nezískali.

Vzhledem ke svému nerozhodnému postavení toto napětí pociťovali obzvláště ostře. Ambivalence byla silně patrná zejména u aktivistů, kteří se nacházeli v mezních oblastech mezi státní subjektivitou a občanským sektorem.

Zmíněné napětí ztělesňoval naprosto příkladně Jaroslav, manažer projektu TIC zaměřeného na etiku podnikání, který měl výstup s ředitelem na tiskové konferenci během IACC. Jaroslav získal bakalářský titul z mezinárodních vztahů a politologie na univerzitě v Olomouci a pak na konci 90. let pokračoval ve studiu na CEU. Po roce se vrátil do České republiky a krátce předtím, než nastoupil do TIC, pracoval ve státním sektoru. Od samého začátku dával najevo svou nespokojenost s profesionální orientací organizace a často kritizoval ředitele. Jaroslavovu práci tvořilo vysedávání u počítače a hledání „koaličních partnerů“ pro jeho projekt, shánění dárců, psaní žádostí o granty, příprava webových stránek projektu, organizace tiskových konferencí a účast na schůzích. Rychle se mi svěřil se skeptickým postojem ke svému projektu a naznačil, že za ním i přes všechna prohlášení členů firemní koalice o tom, že chtějí přispět k rozvoji čestného a transparentního podnikání v České republice, stojí zejména sobecké a paternalistické zájmy zúčastněných mezinárodních společností. Poté, co si poslechl několik tiskových konferencí pořádaných TIC, mi Jaroslav také často říkal, že jeho organizace je jen public relations agenturou (čímž vyjadřoval i pocity několika dalších zaměstnanců). Po skončení jedné další tiskové konference, která na počátku října 2001 zahájila filmový festival konaný v rámci konference IACC, suše poznamenal: „Jestli to tak půjde dál, nepotřebujeme CPI,¹¹ panelové diskuse s občany ani chystané horké linky pro boj s korupcí, ale vystačíme si s tiskovkami.“

Jaroslav byl zřetelně nespokojen s profesionalizovaným tónem TIC, který ji vzdaloval od české veřejnosti, a jen s obtížemi se mu dařilo získávat prostředky a koaliční partnery pro projekt etiky v podnikání. Svou schopnost působit jako kulturní zprostředkovatel mezi státem a občanským sektorem mohl využívat jen v omezené míře, protože musel pracovat prostřednictvím mezinárodních organizací. Nakonec byl krátce poté, co můj terénní výzkum skončil, přeložen k jinému projektu. To však nebyla ojedinělá událost: také Jaroslavova předchůdkyně v projektu *Viva Etika* Daniela byla jemně odsunuta do pozice office manažerky, když narazila na stejné obtíže při získávání dárců a koaličních partnerů. Stojí za zmínku, že ona a Jaroslav byli jedinými zaměstnanci TIC, kteří měli dřívější zkušenosti s prací pro český stát (v 90. letech). Ač to nikdo výslovně nepřiznal, za to, že byli dříve zaměstnaní ve veřejné správě, na sobě nesli nenápadné stigma, jako by je kontakt se státem poskvřnil. V důsledku toho oba postihlo přeložení na jiné pozice, což byla praktika, jež se v TIC uplatňovala jako zastřená dozorovací technika pro kontrolu profesionální (ne)kompetence.¹²

¹¹ Každoroční výzkum rozsahu korupce ve světě pomocí indexu vnímání korupce (Corruption Perception Index – CPI) provádí TI s cílem upozornit na korupci jako na veřejný problém. Země jsou indexem řazeny podle vnímání úrovně korupce zjišťovaného na základě názorů zahraničních podnikatelů, řídících pracovníků a dalších expertů.

¹² Globální diskurz dobrého vládnutí podporovaný institucemi jako Světová banka nebo TI se zakládá na neoliberální ideologii trhu a privatizace, jež demonizuje stát a veřejný

I přesto však Jaroslav přede mnou připustil, že se v blízké budoucnosti nechystá z TIC odejít, zčásti proto, že vydělával více než dříve ve státní správě. Poprvé se nacházel ve stabilní finanční situaci a nechtělo se mu opouštět své místo. Krom toho se domníval, že reformu veřejného vládnutí může účinněji připravovat jako profesionál. Skutečnost, že byl identifikován s TIC, Jaroslavovi z jeho pohledu dodávala více symbolického kapitálu, legitimacy a zdrojů. Svůdnou přitažlivost takových výhod profesionality přiznávali s příděchem rozpaků a provinilosti mnozí další zaměstnanci a spolupracovníci TIC i IES/LF.

Také Martin vyjadřoval nespokojenost s manažerskou kulturou TIC. Tento asi 25letý zapálený aktivista s vyhraněnými názory uznával, že profesionalizace má své výhody, z nichž nikoli nejmenšími byly možnost čerpat z bohatších materiálních zdrojů, což pomáhalo zvýraznit profil projektu na veřejnosti, a větší míra autonomie. Současně však Martin často hlasitě kritizoval praktiky TIC, které ji podle něj odcizovaly od jejích místních adresátů. Například zpochybňoval účelnost prostředků vynakládaných na public relations a zejména fetišizaci tiskových zpráv. Jak jednou poznamenal, způsob práce v TIC se výrazně lišil od jeho předchozí zkušenosti z organizace zabývající se ochranou lidských práv, v níž působil během studia magisterského programu v Budapešti. Martin velmi dobře věděl, že důraz na public relations se neomezoval jen na TIC, byla to běžná praxe také v ústředí TI a v jiných národních pobočkách. Když na 10. konferenci IACC slyšel, jak se zástupce bangladéšské pobočky TI chlubí její rostoucí viditelností ve své zemi, Martin se ke mně obrátil a řekl: „Opravdu mě překvapuje, že se na této akci věnuje tolik pozornosti médiím, zvláště u toho člověka z Bangladéše. Mluvil o tom s velkou hrdostí, jako by to byl hlavní cíl naší organizace! Myslím, že se od nás vůbec neliší.“

Martin, který se sám považoval za nositele progresivních postojů, měl často konflikty s Michalem ohledně směru a podoby projektu zaměřeného na výzkum protikorupčních strategií u policie. I když spolu nesouhlasili v mnoha otázkách, jejich nejvážnější spor se týkal toho, kdo tuto mezinárodní studii zaštití svým jménem. Michal neústupně požadoval, aby se TIC s výzkumem příliš úzce nespojovala, protože se obával, že vyvolá negativní reakce. Chtěl ochránit „značku“ TIC před možným obviněním ze zaujatosti, jež by proti jeho organizaci mohla vznést (státní) policie. Martin se domníval, že Michalovy obavy jsou přehnané a že si dělá zbytečné starosti s tím, jaké důsledky publikace bude pro TIC mít. „Kdybychom se vždycky snažili neurazit různé skupiny a lidi, proč pak toto všechno děláme?“ jednou přede mnou podrážděně utrousil. Nakonec našli kompromis: jméno TIC se objevilo na vnitřní titulní straně studie, zatímco na obálce figuroval název nezávislého „Centra pro výzkum policie“.

sektor. Korupci definuje jako „zneužití veřejného úřadu pro soukromé obohacení“, což, jak si všimají Cris Shore a Dieter Haller, „znamená, že ježto korupce je primárně patologií veřejného sektoru, řešení spočívá v omezení veřejných výdajů a zúžení hranic státu (...) Také podřizuje veřejné činitele regulačním disciplínám trhu, imperativu snižování nákladů a podnikatelské hospodářské etice“ [Shore, Haller 2005: 18].

Krátce po mém odjezdu z České republiky Martin nakonec kvůli nespokojenosti se způsobem vedení organizace a touze věnovat se jiným zájmům z TIC odešel do Rady pro záležitosti romské komunity při české vládě. To bylo mezi profesionály z TIC velmi neobvyklé: v rámci svých kariérních drah zpravidla ze státního sektoru pouze odcházeli nebo se mu naprosto vyhýbali a později přecházeli do privátního sektoru / skupiny organizací věnujících se mezinárodní pomoci. (Když kupříkladu z TIC odešla Helena, která se odstěhovala za svým manželem do Washingtonu, rychle si našla práci na plný úvazek ve velmi prestižní mezinárodní rozvojové agentuře.)

I když pro profesionální aktivisty typu Jaroslava nebo Martina bylo obtížné vytvářet alternativní praktiky a odrážet od sebe dominantní poselství a zdroje mezinárodních monitorovacích agentur, stali se ztělesněním určitých vznikajících paradoxů. Napětí, jemuž tito aktéři čelí, když si chtějí vytvořit úzké kontakty s místním prostředím a současně se opírají o mezinárodní protokoly profesionalizace, je paradoxně může lépe vybavovat potřebnou zběhlostí a posilovat jejich vědomí profesionality, protože se tak učí zručně manipulovat s velmi různorodými publiky. Co více, zkušenosti ze státní sféry nejsou nutně na škodu, ježto povaha expertního vědění lidí jako Jaroslav je taková, že jim propůjčuje potenciál působit jako zprostředkovatelé mezi státem a občanským sektorem. To jsou některé z rozporů, které musí každodenně vyjednávat.

V. Závěr

Od konce 90. let hrály ústřední roli při proměně teritoria české občanské společnosti v souladu s prioritami „mezinárodního společenství“ supranacionální síly. I když environmentální, genderové a lidskoprávní skupiny v České republice vykazují často vysoké stupně propojení se zahraničím, snad nejhustší transnacionální vazby si v českém občanském sektoru vytvořily protikorupční síť a instituce. Při prosazování reformních doporučení takových mezinárodních organizací jako TI, EU nebo Světová banka si protikorupční aktivisté osvojili normy a standardy neoliberální profesionality podporované těmito multinacionálními organizacemi, nadacemi i dalšími neziskovými institucemi. V tomto článku jsem se pokusil doložit, že ambiciózní protikorupční aktivisté se v boji o status v novém mocenském poli snažili uspět za pomoci dekontextualizované a autoritativní image profesionálů. Díky působení v organizacích s hustou sítí mezinárodních vazeb se naučili přehrávat tento nový režim profesionalizace tak, aby jeho prostřednictvím získali legitimitu, viditelnost a podporu.

Zároveň se ovšem ukázalo, že mnozí aktivisté museli s velkým úsilím vyjednávat rozštěpení mezi svým vykořeněným „profesionálním“ já a „českým“ já. V procesu budování profesionální autority prostřednictvím vazeb na zahraniční organizace se pak také odhalují meze akumulace globálního kapitálu. Ladislav a další aktivisté museli jakožto současně národní i transnacionální subjekty pře-

kračovat rozpory mezi soupeřícími identitami tím, že neustále zprostředkovávali mezi různými publiky. To bylo výhodou, když vstupovali do interakcí se zahraničními dárci, představiteli neziskových organizací a publiky, avšak jakmile se pokusili integrovat do domácího prostředí, začali pociťovat hlubokou úzkost založenou na pocitu, že jsou pouze jakýmsi hybridními Čechy, protože nemohli svůj transnacionální kulturní a symbolický kapitál vždy převést na národní úroveň [Carruthers 2002;¹³ srov. Ong 1999]. Zatímco jejich „profesionalita“ jim poskytla určité postavení u některých členů národního a mezinárodního společenství, riskovali kvůli ní také izolaci od běžných českých občanů a místních občanských organizací. Mí informátoři velmi dobře věděli, že jejich styky s místními adresáty jsou ve vysoké míře zprostředkovávané (a omezované) neoliberální logikou globálních profesionálních technik a praktik. Museli se proto také učit získávat si u svých spoluobčanů a spoluobčanek přijetí a legitimitu jako „autentičtí“ Češi, ježto vykazování příslušnosti k národu a zakořeněnosti v něm je samo důležitou formou kulturního a symbolického kapitálu, která v závislosti na konkrétním kontextu oslabuje nebo zesiluje prospěch plynoucí z globálních kontaktů [Carruthers 2002: 424]. Intenzivnější zapojování občanských organizací do transnacionálních profesionálních sítí pouze podtrhává trvající důležitost místních sociálních vztahů a zakotvenosti v místním prostředí pro mobilizaci účinného občanského jednání v České republice [srov. Burawoy et al. 2000].

Jaké důsledky lze tedy ze zkušeností českých profesionálních bojovníků proti korupci závěrem vyvodit pro obecný problém přechodu od dobrovolných sdružení vznikajících zdola k mezinárodním profesionálním nestátním a neziskovým organizacím a také pro zkoumání globální profesionalizace občanské společnosti? Advokační skupiny v české občanské společnosti navázaly zahraniční profesionální partnerství opožděně a nerovnoměrně. S tím, jak se tyto občanské skupiny budou v průběhu svého pronikání do transnacionálních sítí postupně profesionalizovat, budou nepochybně zakoušet rostoucí rozpory podobné těm, jimiž trpí profesionálové pro boj s korupcí. Může se však velmi dobře stát, že proces transnacionální profesionalizace českého občanského sektoru se nakonec stabilizuje a diferencuje. Jako příklad tu lze zmínit Maďarsko. Sociolog David Stark [Stark et al. 2006] a jeho spolupracovníci se domnívají, že maďarské občanské organizace s transnacionálními vazbami mají větší šanci na integraci do domácího prostředí než organizace, které tyto vazby nemají. Jejich analýza rozrůzněných forem domácí integrace a transnacionalizace naznačuje, že „občanská sdružení nestojí před vnucenou volbou mezi transnacionální integrací a místním zakotvením“ [ibid.: 325]. I pokud se přihlédne k odlišnostem historického a sociopolitického kontextu vývoje občanského sektoru v obou zemích, české občanské organizace a jejich profesionální personál mají v nejbližších letech šanci dosáhnout symbiotické rovnováhy mezi napojením na zahraničí a domácí integrací, podobně jako tomu je v Maďarsku.

¹³ Děkuji Marii Stoilkove za upozornění na tento zdroj.

Ačkoli je nepochybně nutné od sebe odlišit různé druhy místních a mezinárodních vazeb, domnívám se, že výzkumu zaměřenému pouze na strukturální a institucionální vztahy, které tyto organizace udržují, by unikla celá mikropolitika globalizace. Etnografický přístup zajímavý se o praktiky konkrétních lidí a reálné kulturní procesy nám může pomoci odhalit skryté náklady, kontradikce a nové mocenské vztahy, jež vznikají v organizacích občanské společnosti v transformujících se zemích. Tento článek je pokusem o využití etnografických poznatků při výzkumu těchto pozoruhodných změn.

Z angličtiny přeložil Marek Skovajsa.

RAYMOND JUNE je sociální antropolog, k jehož badatelským a pedagogickým zájmům patří antropologie střední a východní Evropy, globální vládnutí, produkce vědění, transnacionální přenosy politik, intelektuálové a profesionálové. V současnosti vyučuje v Centru pro výzkum terorismu, transnacionálního zločinu a korupce na Škole mezinárodní služby Americké univerzity ve Washingtonu, D.C.

Použité zkratky

CEU – Středoevropská univerzita (Budapešť)

CPI – index vnímání korupce

IACC – Mezinárodní protikorupční konference

IES – Institut ekonomických studií, Fakulta sociálních věd UK Praha

LF – Leadership Forum

TI – Transparency International (Berlín)

TIC – Transparency International – Česká republika (Praha)

Literatura

Abbott, Andrew. 1988. *The System of Professions: An Essay on the Division of Expert Labor*. Chicago: The University of Chicago Press.

Althusser, Louis. 1971. *Lenin and Philosophy and Other Essays*. New York: Monthly Review Press.

Appel, Hilary. 2002. „Corruption and the Collapse of the Czech Transition Miracle.“ *East European Politics and Societies* 15 (3): 528–553.

Berdahl, Daphne. 1999. *Where the World Ended: Re-Unification and Identity in the German Borderland*. Berkeley: University of California Press.

Bourdieu, Pierre. 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press. (transl. Richard Nice)

Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Passeron. 1990. *Reproduction in Education, Society and Culture*. Beverly Hills, CA: Sage.

- Boyer, Dominic. 2005. *Spirit and System: Media, Intellectuals, and the Dialectic in Modern German Culture*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Burawoy, Michael, Joseph A. Blum, Sheba George, Zsuzsa Gille, Teresa Gowan, Lynne Haney, Maren Klawiter, Steven H. Lopez, Seán Ó Riain, Millie Thayer. 2000. *Global Ethnography: Forces, Connections, and Imaginations in a Postmodern World*. Berkeley: University of California Press.
- Carruthers, Ashley. 2002. „The Accumulation of National Belonging in Transnational Fields: Ways of Being at Home in Vietnam.“ *Identities: Global Studies in Culture and Power* 9 (4): 423–444.
- Červinková, Hana. 2006. *Playing Soldiers in Bohemia: An Ethnography of NATO Membership*. Prague: Set Out.
- Coles, Kimberley A. 2004. „Election Day: The Construction of Democracy through Technique.“ *Cultural Anthropology* 19 (4): 551–580.
- Dunn, Elizabeth C. 2004. *Privatizing Poland: Baby Food, Big Business, and the Remaking of Labor*. Ithaca: Cornell University Press.
- Escobar, Arturo. 1995. *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press.
- Eyal, Gil. 2006. *The Disenchantment of the Orient: Expertise in Arab Affairs and the Israeli State*. Stanford: Stanford University Press.
- Eyal, Gil, Ivan Szelényi, Eleanor Townsley. 1998. *Making Capitalism without Capitalists: Class Formation and Elite Struggles in Post-Communist Central Europe*. London: Verso.
- Gieryn, Thomas F. 1983. „Boundary-Work and the Demarcation of Science from Non-Science: Strains and Interests in Professional Ideologies of Scientists.“ *American Sociological Review* 48 (6): 781–795.
- Greenwood, Ernest. 1966. „Elements of Professionalization.“ Pp. 9–19 in Howard M. Vollmer, Donald L. Mills (eds.). *Professionalization*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Hašek, Jaroslav. 1990. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Díl 1., 2. Praha: Československý spisovatel.
- Hašková, Hana. 2005. „Czech Women's Civic Organizing under the State Socialist Regime, Socio-economic Transformation and the EU Accession Period.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 41 (6): 1077–1110.
- IREX. 1997. „The Professionalization of the Public Sector and the Implications for Democratization in Central and Eastern Europe.“ *IREX Policy Papers*. Washington, D.C.: IREX.
- Jantulová, Magdaléna. 2004. „Proces a důsledky vymísťování občanů ze sféry institucionalizovaného občanství v důsledku normativního tlaku expertní kultury.“ *Sociální studia* (2): 231–42.
- Jantulová, Magdaléna. 2005. „Analýza procesu profesionalizace v občanském sektoru očima jeho aktérů.“ *Sociální studia* (1): 131–146.
- June, Raymond. 2005. *From Dissident Truth to Market Transparency: Global Knowledge and the Making of the „Governance Intelligentsia“ in Czech Society*. Ph.D. dissertation. Berkeley: University of California, Social and Cultural Studies in Education.
- Kapusta-Pofahl, Karen, Hana Hašková, Marta Kolářová. 2006. „Influence and Marginality in Formalized and Informal Czech Women's Civic Organizing.“ Pp. 67–92 in Timothy McCajor Hall, Rosie Read (eds.). *Changes in the Heart of Europe: Recent Ethnographies of Czechs, Slovaks, Roma, and Sorbs*. Stuttgart: ibidem-Verlag.
- Krastev, Ivan. 2004. *Shifting Obsessions: Three Essays on the Politics of Anticorruption*. Budapest: Central European University Press.
- Lamont, Michèle. 1992. *Money, Morals, and Manners: The Culture of the French and the American Upper-Middle Class*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Lamont, Michèle, Virag Molnár. 2002. „The Study of Boundaries in the Social Sciences.“ *Annual Review of Sociology* 28: 167–195.
- Lampland, Martha. 1991. „Pigs, Party Secretaries, and Private Lives in Hungary.“ *American Ethnologist* 18 (3): 459–479.
- Larmour, Peter. 2003. „Transparency International and Policy Transfer in Papua New Guinea.“ *Pacific Economic Bulletin* 18 (1): 115–120.
- Mandel, Ruth. 2002. „Seeding Civil Society.“ Pp. 279–296 in C. M. Hann (ed.). *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*. London: Routledge.
- Marada, Radim. 2005. „Růstová dilemata občanského sektoru.“ *Sociální studia* (1): 147–168.
- Nader, Laura (ed.). 1996. *Naked Science: Anthropological Inquiry into Boundaries, Power, and Knowledge*. New York: Routledge.
- Ong, Aihwa. 1999. *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*. Durham: Duke University Press.
- Potůček, Martin. 1997. *Nejen trh. Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Sampson, Steven. 2002. „Beyond Transition: Rethinking Elite Configurations in the Balkans.“ Pp. 297–316 in C. M. Hann (ed.). *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*. London: Routledge.
- Sampson, Steven. 2005. „Integrity Warriors: Global Morality and the Anti-Corruption Movement in the Balkans.“ Pp. 103–130 in Dieter Haller, Cris Shore (eds.). *Corruption: Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press.
- Sherman, Rachel. 2005. „Producing the Superior Self: Strategic Comparison and Symbolic Boundaries among Luxury Hotel Workers.“ *Ethnography* 6 (2): 131–158.
- Shore, Cris, Dieter Haller. 2005. „Introduction – Sharp Practice: Anthropology and the Study of Corruption.“ Pp. 1–26 in Dieter Haller, Cris Shore (eds.). *Corruption: Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press.
- Stark, David, Balázs Vedres, László Bruszt. 2006. „Rooted Transnational Publics: Integrating Foreign Ties and Civic Activism.“ *Theory and Society* 35 (3): 323–349.
- Stoilkova, Maria. 2003. *Exiles at Home and Abroad: The Bulgarian Intelligentsia in Emigration*. Ph.D. dissertation. Berkeley: University of California, Department of Anthropology.
- Vajdová, Tereza. 2005. *Česká občanská společnost 2004: Po patnácti letech rozvoje*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- World Bank. 2006. *Anticorruption in Transition: Who Is Succeeding... and Why?* Washington, D.C.: The World Bank.
- World Bank. 2003. *Working Together: World Bank-Civil Society Relations*. Washington, D.C.: The World Bank.
- World Bank. 2000. *Anticorruption in Transition: A Contribution to the Policy Debate*. Washington, D.C.: The World Bank.
- World Bank. 1997. *Helping Countries Combat Corruption: The Role of the World Bank*. Washington, D.C.: The World Bank.
- Yurchak, Alexei. 2003. „Russian Neoliberal: The Entrepreneurial Ethic and the Spirit of ‚True Careerism‘.“ *The Russian Review* 62 (1): 72–90.